

Vidal-Naquet sobre Vernant; Vernant i Vidal-Naquet

Carles Miralles

Cal que tinguin un principi, un començament, les històries. Que sigui doncs el 26 de novembre de 1957. Hi ha un rerefons, l'afer Audin. Però m'interessa sobretot la fotografia d'un moment d'aquell dia 26 de novembre. Ha estat constituït un Comitè Audin i la seva primera manifestació pública ha estat una conferència de premsa, aquell mateix dia. L'ha presidida Louis Gernet i hi ha dit «Il y a désormais une affaire Audin, comme il y avait jadis une affaire Dreyfus». Ens ho explica un jove historiador que hi havia assistit i que s'ha compromès, a propòsit de l'afer Audin, en la cerca de la veritat entesa com a condició ineludible de la democràcia i de la llibertat. «À la sortie de la conférence de presse», ens explicava més de quaranta anys després (p. 67)*, «je m'entretins longuement avec Gernet et avec Jean-Pierre Vernant de l'article que j'avais rédigé sur le temps chez les Grecs. Mes deux préoccupations ainsi se rejoignaient». Qui ha encès el llum en la fosca del passat perquè poguem fer la foto és Pierre Vidal-Naquet, que l'any següent publicarà un llibre sobre *L'affaire Audin* que serà ressenyat per Gernet, «helléniste et sociologue, ancien élève de Durkheim, et doyen honoraire de la faculté des lettres d'Alger», segons el presentava Vidal en evocar aquell moment. En la foto imaginària, Gernet és el més gran: és de 1882 i deu tenir setanta-cinc anys; al seu costat hi ha un home de quaranta-tres assistent habitual als seminaris de Gernet a l'École pratique des Hautes Études; és Jean-Pierre Vernant, un antic professor de filosofia d'Institut, ara secretari del *Journal de Psychologie*, membre des dels divuit anys del PCF, comandant de la regió de l'Alta Garona durant la resistència («Colonel Berthier des Forces Françaises de l'Intérieur») i doncs oficial de la *Légion d'honneur* i *compagnon de la libération* des de 1946. L'any següent, el 1958, Vernant entrarà a la VI Section de l'EPHE, on acabarà fundant-hi el *Centre de recherches comparées sur les sociétés anciennes*, que

* Totes les indicacions en el text de pàgines entre parèntesis corresponen al II volum de les *Mémoires* de PIERRE VIDAL-NAQUET *Le trouble et la lumière, 1955-1998*, Paris 1998.

amb el temps es dirà *Louis Gernet* i dirigirà el més jove dels tres, el que ens ha encès el llum per a la foto, Pierre Vidal-Naquet, llavors «assistant d'histoire ancienne» a la Universitat de Caen.

Aquests tres universitaris, tots tres hel·lenistes (hel·lenista i sociòleg, Gernet; hel·lenista i filòsof, Vernant; hel·lenista i historiador, Vidal-Naquet), es troben en una conferència de premsa sobre un jove universitari, comunista, desaparegut en mans de la policia a Alger; a la sortida, comenten l'article del més jove sobre el temps a Grècia. Hem vist aquest membre més jove, Vidal-Naquet, com interpretava el moment: la trobada de les seves dues preocupacions; i el capítol de les seves *Mémoires* en què en parla té com a títol «Entre la Grèce et l'Algérie».

L'article sobre el temps, el lector el trobarà a *Le chasseur noir* (1981, 1983), amb el títol «Temps des dieux et temps des hommes», i Vidal explica (p. 50) que li havia estat «suggéré, imposé presque», pel seu mestre Henri-Irénée Marrou. Aquest Marrou, reconegut mestre entranyable per Vidal, era un dels dos vicepresidents del Comitè Maurice Audin. A cap dels tres, Gernet, Vernant i Vidal-Naquet, li sabia greu que també sortís a la foto, Marrou. El qual, tornant a l'article de Vidal sobre el temps, el volia per a una revista *Les Quatre Fleuves* però anys després, el 1960, seria publicat a la *Revue d'Histoire des Religions*, i el seu autor veia un «hasard prémonitoire» en el fet que el número d'aquesta revista en què sortí contingués també l'assaig «d'anàlisi estructural» de Vernant sobre «le mythe hésiodique des races»; un article que el lector podrà trobar a *Mythe et pensée chez les Grecs* (1965, 1985), un llibre de Vernant publicat a la col·lecció de Maspero «Textes à l'appui» que dirigia Vidal-Naquet.

El triumvirat de la foto imaginària sembla premonitori d'un llibre que Vernant i Vidal-Naquet signarien plegats el 1972, a la mateixa col·lecció de Maspero, *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*. Perquè al bell començ del prefaci d'aquest llibre ambdós autors reconeixien: «Si nous rassemblons dans ce premier volume —qui sera aussi rapidement que possible suivi d'un second— sept études publiées en France et à l'étranger, c'est que ces travaux s'inscrivent dans le plan d'une recherche menée en commun depuis plusieurs années et qui trouve son origine dans l'enseignement de Louis Gernet». Gernet feia dotze anys que era mort i en feia quatre que, també a la mateixa col·lecció dirigida per Vidal-Naquet, Vernant havia reunit, en un volum que marcava sense dubte una fita històrica en els estudis sobre el món clàssic (*Anthropologie de la Grèce antique*, Paris 1968), disset treballs de Gernet. En el seu prefaci, Vernant afirmava la plena actualitat, «dans cette France de mai 1968 où tant de choses brusquement ont changé, tant de nouveautés surgit que nul n'aurait pu prévoir», d'aquell llibre. En polèmica amb Foucault, reivindicava el «valor exemplar» de la recerca de Gernet bo i posant-lo en el fet que «ce qui interesse ce sociologue qui est aussi un historien, ce sont moins les systèmes constitués que la façon dont ils se sont successivement construits, modifiés, décomposés: les périodes de crise, les mutations, les ruptures, les innovations dans tous les domaines et sur tous les plans de la vie sociale. Ces faits de

changement, brusques et profonds, qu'ils soient d'ordre technique, économique, politique, religieux, scientifique ou esthétique, comportent toujours une dimension proprement humaine. On ne saurait comprendre leur dynamique que si on s'interroge, non certes sur l'Homme, mais sur la mentalité particulière des hommes, des groupes humains qui les ont mis en oeuvre, si on cherche à pénétrer ce que furent leurs modes de penser, leur cadres et outils intellectuels, leurs formes de sensibilité et d'action».

Des de la foto de 1957, Vernant, que aleshores encara no havia publicat cap llibre, no farà sinó créixer i donar-se a conèixer, sobretot arran de l'èxit d'un seu petit llibre, *Les origines de la pensée grecque*, publicat el 1962 a la col·lecció «Mythes et religions» dirigida a les PUF per Georges Dumézil. Vidal-Naquet, cada vegada més a prop d'ell, en al·ludir-lo de passada, en diferents llocs, a les seves *Mémoires*, constituirà un testimoni d'aquest creixement de Vernant a partir dels anys seixanta. Va assistir al seminari de Vernant a la VI secció de l'EPHE des de la tardor de 1960, justament quan Vernant preparava els *Origines*, i, la decisió d'assistir-hi, la té per la més important que ha pres a la vida llevat de la de casar-se amb la seva muller Geneviève (p. 111). Explica, a propòsit d'aquest llibre, que, d'ençà del desxiframent del lineal B per Ventris, «certains avaient cru simplement que le 'miracle grec' remontait désormais non au VIIIe siècle avant J.-C. mais au XIVe, voire au XVe siècle. A Cnossos, a Mycènes, c'était déjà la Grèce éternelle» i que Vernant, en canvi, «tirait des conclusions diamétralement opposées. La raison grecque était fille de la cité, et la cité naissait sur les ruines de la civilisation palatiale, dont les tablettes en linéaire B faisaient la comptabilité... La pensée grecque exprimait donc une nouvelle structure du monde qui était celle de la jeune polis». Quant a les classes, els dilluns a primera hora de la tarda, Vidal-Naquet tria per donar-ne una idea repetir el que Vernant havia escrit sobre els seminaris de Gernet, que eren «une fête pour l'esprit», i s'esplaiava sobre l'erudició justa i l'ordre extrem del que explicava (fins al punt d'anomenar-lo «un semeur d'ordre»); la seva eloqüència, d'altra banda, feia evident el que raonava. Corona el seu record d'aquell Vernant amb una pregunta retòrica de gust típicament francès: «Oserai-je dire aussi qu'il avait une vague allure d'empereur romain?» (p. 112). Si fa la pregunta és perquè gosa, i, si gosa, és perquè creu que sí.

Vidal-Naquet no aconsegueix el 1961 entrar com a «chef de travaux» a l'École pratique tot i l'ajut de Vernant (p. 147). Quan, el juny de 1962, acaba de fet la guerra d'Algèria, Vidal-Naquet escriu: «c'est bien vers la Grèce que se tournait désormais mon activité principale». Prepara llavors amb Pierre Lévêque el llibre *Clisthène l'Athénien* i el mes de març presenta «longuement, pendant plusieurs semaines, l'essentiel de ce travail, au séminaire de M. J. P. Vernant», amb «grand profit», afegeix donant-li les gràcies, a ell i a alguns altres assistents al seminari (p. 12). La introducció del llibre (Besançon 1964) és datada l'octubre de 1963. L'ordre sembrat per Vernant hi és prou visible. I, això no obstant, Vernant va escriure'n als *Annales* una ressenya que «n'avait rien de complaisant», senyala Vidal-Naquet, sobretot pel que fa a la part dedicada

a Plató. Vidal escriu, anys després: «Mais peu importait: ce qui était né entre lui et moi n'était pas une école mais une amitié» (p. 168). Ja quan havia començat a assistir al seminari de Vernant considera que n' havia esdevingut «l'ami, ... presque le frère», i a aquest caràcter fraternal de la relació entre tots dos es referirà sovint. En el fons, però, hi ha també la posició i l'activitat política de Vernant, per la qual Vidal sent i manifesta respecte. Quan explica que ell va aconseguir que Vernant recollís el conjunt de treballs que van constituir *Mythe et pensée*, i que el va presentar a François Maspero i aquest l'edità, diu que ell estava «assurément soucieux de science et d'hellénisme», però que «Jean-Pierre Vernant n'était pas un helléniste lambda. Il avait été et est toujours une figure du monde politique» (p. 181). En el fonament de l'amistat fraternal entre tots dos aquest fet té una gran importància. Mentrestant, Vidal-Naquet treballava sobre l'Atlàntida i Vernant anava seguint els seus progressos.

Vernant, amb *Les origines*, havia obert el món grec a un públic de no hellenistes. Vidal-Naquet ho assenyala: «Les hellénistes le lurent assez peu et souvent tardivement, il fut lu par des sociologues, des anthropologues, des historiens, des psychologues et des médecins» (p. 131). Vidal clarament es vol situar en aquest espai de comunicació amb el món grec d'un públic transversal entre les ciències socials (l'École va passar a dir-se des Hautes Études en Sciences Sociales) i el món grec, i pensa que aquesta situació difícilment podrà atènyer-la si no és treballant «auprès de Vernant» (132). Primer com a sotsdirector d'estudis (1966) i tres anys després com a director, Vidal-Naquet entra a l'EPHE. No abandona la seva inquisició del present, la seva vigilància de les clivelles de la democràcia; escriu brillantment sobre la tortura, un tema que li ve de l'afer Audin. Però està, diguem-ne, establert com a hel·lenista al costat de Vernant.

Des del començament tots dos tenen un lloc d'excepció però distant, d'alguna manera, de la filologia clàssica i la història antiga acadèmiques, a França. Moses I. Finley —sobre el qual reposa una bona part del plantejament per Vernant de la civilització micènica, un dels factors de la novetat dels *Origines* segons Vidal; i un historiador que, amb Momigliano, Vidal té sempre present i admira— els introdueix a Anglaterra; a Cambridge a la tardor de 1966, participen tots dos en un col·loqui sobre la responsabilitat. En general, és possible pensar en Vernant amb Vidal-Naquet al seu costat consolidant, en aquells anys, un nucli d'excepció, a França, que va aconseguint, gràcies a la difusió fora dels seus treballs i a la participació personal de l'un i de l'altre en fòrums internacionals, una projecció exterior mentre es configuren com una mena d'illa en l'interior: constitueixen la «secte anthropologique», la qual, descriu Vidal, planta cara, amb la marxista de Lévêque i la filològica de Bollack, a «la domination d'une Église, la Sorbonne», que, a finals dels anys seixanta, representa la tradició i el poder acadèmics (p. 209).

Vernant participa en els seminaris de Vidal-Naquet i hi col·labora: fins i tot s'hi fa un tip de riure desxifrant «les instructions transmises par les fonctionnaires royales aux cultivateurs égyptiens quant à ce qu'il convenait de sèmer» (p. 220). En aquell marc de col·laboració, Vidal llegeix Lévi-Strauss —de fet,

ja havia llegit *Tristes tropiques* deu anys abans—, l'estiu de 1965, a Fayence; seguia així la petja de Vernant, que havia fet uns seminaris, el 1961-1962, sobre la parella Hèstia-Hermes i els havia publicat el 1963 a *L'Homme*, la revista de Lévi-Strauss. El 1965 és l'any que Vidal fa sortir el *Mythe et pensée* de Vernant, i ja el 1960 Vernant havia anomenat, com he assenyalat, «anàlisi estructural» el seu intent de lectura del relat hesiòdic dels *gene* que passarà a formar part d'aquest llibre. En aquesta orientació veu Vidal-Naquet mateix el naixement del «chasseur noir», el seu camí cap a l'estudi de l'efebia, i destaca en aquest context (p. 224) la importància de la seva aportació al volum dirigit per Vernant *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne* (La Haye-Paris-Mouton 1968). Anys més tard, però, en demanar-se a distància si va ser estructuralista, respon que no (p. 229). Cosa que no li impedeix reconèixer l'anàlisi estructural «comme un instrument heuristique tout à fait exceptionnel» i no troba cap raó, diu, per renunciar-hi. Creu, separant-se de l'interès principal de Marcel Detienne, que ell pròpiament no s'ha ocupat del mite: «Les mythes que j'ai étudiés sont ceux que les auteurs tragiques ont réinterprétés à la lumière des questions que leur posait leur époque...»; el seu objecte de recerca «se situe au croisement de la pensée et de la société telles que peut les comprendre et les analyser un historien» (p. 229). És aquí on es troba amb Vernant, Vidal-Naquet, que ja l'any 1958 esclatava en còlera davant un estudiant que «n'avait pas compris que la tragédie grecque exprimait les contradictions de la société athénienne». Perquè, recuperant la foto d'aquell 26 de novembre de 1957, l'interès per la tragèdia que Vernant devia als seminaris de Gernet va trobar-se molt feliçment amb aquest interès d'historiador de Vidal-Naquet pels mites a la ciutat en l'espai de Dionís. «Avec Vernant, le frère aîné et aimé dont j'ai déjà parlé», diu Vidal-Naquet (p. 231), «un condominium s'est établi sur la tragédie grecque».

«Non que notre approche soit identique», s'afanya a remarcar Vidal. Vernant ve de la filosofia i la psicologia «et ce sont des catégories psychologiques, comme la volonté, qu'il a d'abord étudiées dans la tragédie»; Vernant d'altra banda, est «beaucoup plus doué que moi quand il s'agit de généraliser et de comparer». Ell, en canvi, no hi perd el fil de la història, però la manera de fer-ho, Vidal-Naquet reconeix que la deu a Vernant: «Je suis parti de ce qu'il m'a appris: que le poète tragique du Ve siècle convoque sur la scène un héros des anciens temps, du monde homérique par exemple, et le brise en l'affrontant aux valeurs de la cité du Ve siècle». I també reconeix que li deu «d'avoir appris à confronter un texte tragique et une institution, par exemple le *Philoctète* de Sophocle et l'ephébie, ou encore l'*Oedipe à Colone* du même poète et le statut des métèques».

Si aleshores parlava de la tragèdia com el lloc on es trenca la imatge dels herois èpics, el darrer llibre de Vidal-Naquet, ja en el títol (*Le miroir brisé*, París 2001), en parla com del lloc on es trenca la imatge de la ciutat. El tràgic, ordre o desordre, «met en question ce que dit et croit la cité. Il conteste, déforme, renouvelle, interroge, un peu comme le rêve, selon Freud, procède avec la réalité. La tragédie, dans son essence même, est passage à la limite».

I a continuació precisa: «Il ne faut pas chercher a voir dans la tragédie un miroir de la cité; ou, plus exactement, si l'on veut garder l'image d'un miroir, ce miroir est brisé et chaque éclat renvoie tout à la fois à telle ou telle réalité sociale et à toutes les autres, en mêlant étroitement les différents codes: spatiaux, temporels, sexuels, sociaux et économiques, sans parler de cet autre code qui constitue le système, largement imaginaire, des classes d'âge».

Però aquest llibre de Vidal-Naquet sol és trenta anys posterior al *Mythe et tragédie* de 1972, el llibre que materialitza el condomini de Vernant i seu sobre la tragèdia grega. Realment, d'entrada el llibre pot no semblar unitari, i fins i tot és obvi que les parts degudes a cadascun d'ells són diferents, però, segons el lector fa via, va imposant-se una mena de coincidència que certament no és sense relació amb l'anàlisi estructural ni tampoc amb un pensament d'esquerra, rigorós i certament respectuós amb la tradició però no mediatitzat per ella; un pensament que es decanta més cap a la teoria en el cas de Vernant i cap a la lectura històrica de les imatges i les metàfores de la part de Vidal-Naquet. Aquesta unitat, no uniformitat, que flota per damunt de les diferències, es conserva en el *Mythe et tragédie deux* de 1986, i hi és visible fins i tot perquè aquest segon volum conté l'índex de tots dos, i per unes continuïtats, per una sèrie de nexos, que ja vaig senyalar en la meua recensió a *Gnomon* 60 (1988), pp. 577-584.

Una unitat que no és coherència a ultrança, ni observança sempre del pensament de Gernet sobre la tragèdia tal com l'havia conservat Vernant en el seu treball de 1966 «La tragédie grecque selon Louis Gernet». En aquest sentit, el capítol inicial de *Mythe et tragédie*, «Le moment historique de la tragédie» és particularment important, perquè en ell Vernant integra en el seu discurs programàtic —un text sense notes, essencial i contundent, publicat a Praga el 1968— l'ensenyament de Gernet però obre les portes al que vindrà a continuació, els dos articles «Tensions et ambiguïtés dans la tragédie grecque» i «Ebauches de la volonté dans la tragédie grecque», en els quals s'observa una actitud típicament vernantiana, que pot sentir derivada de Gernet però que en ell esdevé molt sistemàtica i característica. En el camp en particular de la tragèdia, Vernant no solament integra plantejaments que podrien d'antuvi semblar contradictoris —tal com li retreia Di Benedetto— però que li serveixen per a trobar el camí del seu discurs sinó que presenta el tràgic —la consciència tràgica— històricament però comprès en una forma literària canviant, on el lèxic jurídic, per exemple, és utilitzat «presque toujours pour jouer de ses incertitudes, de ses flottements, de son inachèvement» (p. 31)—, en una relació amb la tragèdia particularment oberta: «La conscience tragique naît et se développe elle aussi avec la tragédie. C'est en s'exprimant dans la forme d'un genre littéraire original que se construisent la pensée, le monde, l'homme tragiques» (p. 23).

Aquesta realitat de les incerteses, les fluctuacions i l'imperfet o inacabat, constitueixen un context o un subtext de les tragèdies, i llegir-les es pot fer fent-lo emergir del text, aquest subtext. Però deixem que ho expliqui Vernant: «le contexte... n'est pas tant juxtaposé au texte que sous-jacent à lui.

Plus encore qu'un contexte, il constitue un sous-texte qu'une lecture savante doit déchiffrer dans l'épaisseur même de l'oeuvre par un double mouvement, une démarche alterné de détour et de retour. Il faut mettre d'abord l'oeuvre en situation, en élargissant le champ de l'enquête à l'ensemble des conditions sociales et spirituelles qui ont suscité l'apparition de la conscience tragique. Mais il faut ensuite le concentrer exclusivement sur la tragédie dans ce qui fait sa vocation propre: ses formes, son objet, ses problèmes spécifiques».

La reflexió de Vernant sobre la tragèdia se situa així entre el seu moment, la *polis* i les seves institucions, i les tragèdies, la feina dels poetes («Les mots, les notions, les schèmes de pensée sont utilisés par les poètes tout autrement qu'au tribunal ou chez les orateurs», p. 24). Val a dir, entre la *polis* i el 'tout autrement' de la poesia. Ara, la 'démarche' no és l'habitual: no es llegeix una tragèdia i es confronten algunes nocions, alguns mots, amb el que sabem sobre aquestes nocions o aquests mots en la realitat atenesa, sinó que, detectat en una obra un sistema sèmic de la mena que sigui, es mira de resseguir-lo i de trobar-li un sentit confrontant-lo amb un ritual o institució —el *pharmakós*, l'efebia, la caça, el sacrifici—, en una operació en el curs de la qual són convocats altres textos grecs —de Plató als lexicògrafs— i una bibliografia més decantada pel costat de la història, la religió i el mite, que pel de la interpretació filològica; d'altra banda, en la tria del sistema sèmic, dels mots o les nocions, no preval la voluntat de construcció literària del 'recurrent work' anglosaxó sinó la d'aclarir, amb l'ús que se'n faci en una tragèdia, per contrast, un sistema nodal en l'estructura mental dels atenesos contemporanis d'aquella tragèdia.

De la col·laboració de Vernant i Vidal-Naquet en aquesta tasca van resultar dos volums estimulants, que certament no han canviat de soca-rel la manera de treballar dels filòlegs, però que hi han tingut influència i que, a més, poden ser confrontats amb la recepció en els últims decennis de la tragèdia, amb les representacions i el debat sobre el tràgic o la consciència tràgica —en termes més antropològics o filosòfics. Les teories i les anàlisis d'aquests dos volums semblen marcar un abans i un després, una actitud crítica davant dels textos, històrica i hermenèutica, que podrà ser més o menys deixada de banda pels qui s'acostin als textos tràgics, però que, en termes d'interpretació, tant de la consciència tràgica com de les tragèdies, s'advera a hores d'ara imprescindible en la història de la recepció i la més simptomàtica del darrer quart del segle xx.

Amb aquest material encara van fer un altre llibre, curiós perquè és el resultat d'aplegar els treballs de *Mythe et tragédie* i *Mythe et tragédie deux* sobre Èdip. Es va dir *Oedipe et ses mythes* (Brussel·les 1988) amb un títol simptomàtic, com explica Vernant en el prefaci. En efecte, l'extracció dels treballs dedicats a l'*Èdip rei* (de Vernant) i a l'*Èdip a Colonos* (de Vidal-Naquet) no ens dóna un text sobre el mite d'Èdip sinó sobre Èdip i els seus mites: «Oedipe, tel qu'en lui-même...? Plutôt les métamorphoses d'Oedipe. Non plus le mythe d'Oedipe mais Oedipe et ses mythes». Canvia la perspectiva del lector: de

l'estudi en el tràgic, dins de la tragèdia, d'aspectes de la figura d'Èdip passem a la consideració dels mites d'Èdip que trobem en les tragèdies. Aquell mateix any 1988 havia sortit la segona edició de *Mythe et pensée*, amb reescriptures i repensaments; aquesta vegada Vernant deixa com era a *Mythe et tragédie* l'assaig «'Oedipe' sans complexe», però val la pena llegir com el justifica: no es pot caure en «la tentation, pour expliquer une oeuvre ancienne, de lui appliquer une formule psychologique moderne, déjà toute prête, étrangère au texte et de doter le héros tragique d'un inconscient et d'un complexe oedipien comme s'il s'agissait d'un client couché en chair et os dans le divan». Ara, ha de reconèixer que alguns estudis recents —cita Froma Zeitlin i Nicole Loraux— «ont montré qu'une approche freudienne, dès lors qu'elle se concentre sur le texte, qu'elle le vise dans sa littéralité, est susceptible de mettre en lumière certains aspects de la tragédie qui risqueraient, dans une perspective différente, de demeurer plus ou moins masqués».

El mateix 1988 Vidal-Naquet posava un prefaci a un altre llibre de tots dos fabricat de la mateixa manera, amb materials de Vernant procedents de *Mythe et pensée* i de *Mythe et société en Grèce ancienne* (1974) i altres de *Le chasseur noir* de Vidal-Naquet (que havia tingut una segona edició el 1983). Era *Travail et esclavage en Grèce ancienne* també publicat a Brussel·les). Si l'adueixo ara és per com explicava aquesta operació Vidal-Naquet, d'una manera que il·lumina igualment *Oedipe et ses mythes*. Cridava l'atenció que, en la mena de llibres que solien construir, amb articles ja publicats, eren possibles «plusieurs sortes de regroupement», per concloure que es tracta ara de donar-los una nova presentació, «comme dans un kaléidoscope, qui brasse et rebrasse les mêmes détails pour leur donner une autre forme».

L'octubre de 1991 va haver-hi a Tolosa de Llenguadoc un col·loqui internacional «Dramaturgie et actualité du théâtre antique». M'hi van invitar i hi vaig participar. Vernant hi era. Va ser l'única vegada que el vaig trobar a França en un lloc que no fos París. I a Tolosa: ell n'havia organitzat l'alliberament l'agost de 1944. Els diaris n'anaven plens, del vell heroi, i ell hi havia anat per un congrès sobre tragèdia grega. Va tornar-hi a parlar del tràgic, que ell preferia anomenar, com hem vist, «consciència tràgica», i va deturar-se un moment en la idea que hi ha períodes de la història en què l'eco de la vella tragèdia atenesa se sent més fort; la va glossar, pel que fa al nostre temps, així: «Tel est bien le cas aujourd'hui. Ce qu'on a appelé la fin des idéologies, le surgissement des formes extrêmes de la barbarie dans les pays de vieille civilisation, l'inquiétude devant les dangers qu'entraînent les progrès du développement technique ouvrent la voie à un retour du sentiment tragique de l'existence. Quand ils quittent le théâtre après avoir vu une tragédie antique c'est sur eux-mêmes, sur la solidité de leur système de valeurs, sur le sens de leur vie que s'interrogent les spectateurs».

De fet, la consciència europea s'havia fet consciència tràgica després de la Segona Guerra. En l'honestat de l'esquerra i el compromís polític, amb el seu temps i amb els homes del seu temps, que va caracteritzar la reflexió d'Europa sobre si mateixa en la segona meitat del segle xx, es van trobar Ver-

nant i Vidal-Naquet davant de les tragèdies gregues. L'última vegada que Vidal va venir a Catalunya, l'autor de *Les assassins de la mémoire* (1987) va parlar de «La mémoire d'Auschwitz». No caldrà que subratlli com l'experiència personal, la presa de consciència d'un nen jueu salvat de la mort salvatge que va correspondre als seus pares al forn d'Auschwitz, s'enllaça, també com a subtext —si puc dir-ho així—, amb l'interès per la tragèdia grega de l'historiador i hel·lenista en què es va convertir aquell nen quan es va fer gran.

L'any 2000 Vidal-Naquet va inaugurar el mil·lenni amb un llibre, *Le monde d'Homère*, dedicat als seus néts. I va publicar un postfaci a una traducció d'Eurípides dirigida per Monique Trédé; aquest text, «L'honneur perdu et retrouvé d'Euripide», duia una dedicatòria, «Pour les amis de Barcelone». Posats a fer llibres transversals, recordo haver-li suggerit que en podia fer un, només d'ell, amb els prefacs a Èsquil (1982) i a Sòfocles (1973) que feien part de *Mythe et tragédie deux* i aquest postfaci d'ara sobre Eurípides. Però d'alguna manera, va reescriure'l, aquest llibre hipotètic, a *Le miroir brisé*. Va tenir temps de tancar aquella seva indignació de jove professor davant d'un estudiant que no havia entès que la tragèdia expressava les contradiccions de la societat atenesa; de limitar ell en termes històrics l'espai del condomini que havia establert amb Vernant quasi una quarentena d'anys enrere.

Vernant i ell sobre la tragèdia construïren un discurs que dóna raó de l'actualitat en el món d'avui d'aquest espectacle atenès en la festa de Dionís —sempre entre els grecs i nosaltres—; un discurs que irradia, amb la força darrere d'ells del vell Gernet —com a la fotografia imaginària del 26 de novembre de 1957—, camins, direccions, orientacions als estudiosos del món antic i als intel·lectuals —si encara queda aquell públic general dins de les ciències humanes, que Vidal-Naquet feia anar dels sociòlegs fins als metges, potser avui reduït però potser també acrescut amb noves disciplines— capaços de comprendre aquesta actualitat de la tragèdia atenesa.

ABSTRACT

A survey of Vidal-Naquet's *Mémoires* highlights the intellectual and personal bond between him and Vernant. For both of them, political engagement and Classical studies were inseparably linked, accounting for a particular view of ancient Greece that stands at the base of their anthropological approach to Greek culture. Their common interest on tragedy (as shown by the two volumes of *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*) provides a focus to examine the shared perspectives and the subtle differences in their respective approaches.